

szemle

A foci mint nyelvi kérdés

ESTERHÁZY PÉTER: UTAZÁS A TIZENHATOS MÉLYÉRE

E sorok írója (Rec.) elfogult a könyvvel szemben, amelyről írni szándékozik. Emiatt félelemmel kezd recenziójához, noha egyébként sem tekinti magát bátor embernek. Természete szerint inkább félelmes, vagyis félénk. Elfogultsága onnan ered, hogy a focival (mint olyannal) szemben, ab ovo, elfogult. Tehát Rec. kénytelen bevallani, hogy a focira (mint olyanra) kezdettől fogva gyanakvással, később megvetéssel, majd egyszerűen azt negligálva tekint. Példának okáért immár fülei automatikusan bezáródnak, amikor a hírekben a zenei szignál után a sport következik, köztük a foci. Régen még idegesen ki kellett kapcsolnia a készüléket, ám immár a kapcsoló interiorizálódott. Rec. számára a foci a világ dolgai között nem létezik, bár tudja, hogy vannak, akik a világot nem tudják elgondolni foci nélkül. Szerintük kezdetben Isten megteremtette a labdát és a sporthíreket, aztán az összes többi fenn maradó dolgokat a hat napban leírt fontoskodás szerint. Aztán Isten alig várta, hogy elolvassa a sporthíreket. Azóta is minden reggel, és szerintük ez az állandó figyelem tartja fenn a világot. Mert tessék csak belegondolni, ha Isten nem tartaná fenn a világot, kinyújtott kezem menten a semmibe hullana. A világ léte tehát csupán haladék, a teremtés iránt megmutatkozó isteni érdeklődés függvénye. Mint a sport, amely sporthírek nélkül el nem képzelhető. Vagyis a nyelv adja meg a sport létét, hogy írják róla. Tipikus posztmodern állapot: nyelvem határai a sport határai. Vagy fordítva: a sport határai nyelvem határai. (Egy archeológiai kérdés: vajon E. P. nyelve a csillaghegyi kispad és öltöző nyelvi világa nélkül milyen lett volna? Avagy mi volt előbb: a foci vagy az irodalom?) És akkor visszajutottunk magához a recenzióhoz, és kiderül, hogy a sport is Ige, amely kezdetben volt. A sport is csak azért létezik, mert vannak hozzá szavaink, van egy nyelv, amely elbeszéli. Amely azonban nem azonos azzal a nyelvel, amelyet mi beszélünk, a feminin többség és a maskulin kisebbség foci iránt nem érdeklődő része. Q. e. d., ahogy a Spinoza nevű, focival kapcsolatban még nem nyilatkozó, de etikai ügyekben morózus és hajthatatlan optikus írta, ezt akartuk bizonyítani.

Rec. pedig ehhez a kisebbséghez tartozik. Rec.-éknek ugyanis gyerekkorában nem lévén saját televízió készülékük, atya maga is focista a falusi csapatban, így marad a filmhíradó, illetve a szocializmus vívmánya, az utcaszomszéd Orion televíziója. Késő ötvenes, kora hatvanas évek, amikor a helyi csapatok lovas fogaton, Csepel teherautó platóján utaztak a szomszéd faluba. Egyetlen társadalmi esemény, késő esti, munka utáni edzések, amelyeket Rec. anyja férjénél nehezményez, mely aztán családi jeleneteket eredményez, mely pedig... etc., etc. Rec. apja

hétvégén a falusi kultúrházba cipeli magával Rec.-t, így oldja meg az apai kötelesség teljesítését, mondván, foglalkozik a gyerekekkel. Rec. hamar kiszökik az udvarra, ahol végre csend van. Rosszabb, mikor Rec. atyja az utcában lévő állítólagos barátjához szökik el, immár elszemtelenedve arra hivatkozva, hogy a gyerek (mostani Rec.) szereti a focit, hadd nézze tévén, rádión nem az igazi. Az anya kérdezi Rec.-t, hogy valót állít-e az atya. Rec. nézi atyja arcát, és valami van ott, ami miatt rábólint a kérdésre, hogy igen. Állítólagos barát tévészobája, mely praktikus módon egybe esik a család hálójával is, azonban kicsi, még más csapattársak is érkeznek, és a pici légtér hamarosan telítődik a mezitlábos Kossuth, Munkás és Fecske cigaretták maró füstjével. A sör és a gyorsítóként fogyasztott kerítésszagatók arra ösztönzik a kis csapatot, hogy a teljesen felhangosított készüléket, illetve egymást túlordítsák. A szociális gátlások hamarosan elasztikussá váltak, és az izzadt férfiarcok eltorzultak, a nyakakon a verőerek megfeszültek, a szájukból a cigarettafüsttel együtt nagyszámú decibelek távoztak. Rec. azóta is a focit a cigarettafüsttel, a sörrel és más alkoholszármazékokkal, illetve a fékevesztett, lazán artikulált nyelven folyó ordítózással azonosítja. A stadionokra úgy tekint, ahogy az őskeresztények nézhettek eme helyek elődjeire, az amfiteátrumra. Borzalommal. A nyelv, amit ott használnak, Rec. számára ismeretlen, vagyis a foci végül is pusztán nyelvi kérdés. Q. e. d., vagyis tehát ezt akartuk bizonyítani.

Mert kérdezi magát Rec., hogy például Esterházy Péter alkalom szülte, ám az életműben nem előzmények nélküli műve, az *Utazás a tizenhatos mélyére* című könyve elárul-e valamit a fociról (mint olyanról), ami függetlenedni tud az irodalomtól? Vagyis elválasztható-e bármilyen a focival kapcsolatos ismeret, tudás, jelentés, kérdezi magát Rec., E. P. nyelvétől, amely irodalmi nyelv? Vagy tegyük fel másként a kérdést: mi adja ennek a könyvnek a báját, a fociról képes-e a foci ellenségeinek is információkat közölni? A foci az elbeszélő tudatában a múltat szervező erőként bukkan fel, amely a jelentéseket pásztorolni hivatott. A különféle irányokba mutató, elcsatangolásra hajlamos jelentéseket egy erős poétikai fegyelem tartja össze, amelyet hagyományosan a stílus eszközével írtak le. Mint köztudott, a stílus maga az ember. A foci maga az elbeszélő, ha tetszik E. P. De ez persze nem igaz. A foci fikciók találkozási pontja a könyvben, nyelvek összesűrűsödése (oszi-veszi, magyar-német, szurkolók nyelve és irodalmi nyelv etc.), az elbeszélő személyiségének strukturáló elve. Akkor tehát, ha valamit megtudunk az elbeszélőről, mint a focihoz képest elkülönülten létezőről, az lesz az, ami nem a foci. E heurisztikus felismerés után már csupán egy szimpla matematikai művelet következik, vagyis az elbeszélőt kivonjuk a szövegből, és megkapjuk a focit. Q. e. d.

De ne essünk kétségbe, ha ezt az elemi műveletet nem követi a sóváran várt könnyű siker. Mert ez is nagyobb utána járást igényel, mint általában minden dolog az életben. Vagyis tehát az a szép ebben a könyvben, az a krúdys báj, ahogy az öreg focista (egyben éttermek, hotelek, kifőzdék vendége) bejárja a nyelv színtereit, ahol fiatalságát keresi. Egy focista fiatalsága elvileg a labda környékén keresendő. Ilyen értelemben tehát szép, kiegyensúlyozott, kerek fiatalság volt az övé. A gömb az idealisták szerint a tökéletes forma. Isten amikor meg akarta teremteni – több elégséges kísérlet után (lásd ember, asszony etc.) – a tökéletest is, megteremtette a foci labda ideáját, a gömböt. A nosztalgikus focista keresi tehát fiatalsá-

gát, és lévén dolgokban (és irodalmi teóriákban) járatos ember, tudja, hogy azt a nyelv környékén kell keresnie. A korosodó focista visszaréved egykori beszélgetésekre, szembesül az időbe és a létbe vetettség majd' minden narratív problémájával. A kétségeket mint az identitás strukturáló elveit fogja föl, illetve az elbeszéléstechnika megoldandó, tehát időszerű, kérdéseiként tekinti, vagyis a foci (mint olyan) létének bizonyítására vonatkozó érveket. Q. e. d.

Ezen a ponton kell megemlíteni, hogy a könyv finom distinkciót teremt a foci és a foci nosztalgiája közé. Így mindjárt irodalmi témává avanzsál a foci is, hogy már nem a fociról magáról, hanem a foci iránti vágyról és a focit tárgyául tévő emlékezéstről beszél a nyelv, amely a focit kereső nyelv marad. A foci azonban csak nyelvben létezik, ezért keresése nem azonos a focival. *Az utazó utazása által irodalmiasítja a dolgot (ahogy a cím is intertextualizál: Joseph Conrad, etc.), hiszen elsődlegesen mégis útleírásról, tehát hangsúlyosan írásról van szó.* Az utazás pedig távolságot teremt, különösen, ha az elbeszélő távol tartja magát az utazástól mint olyantól. Inkább csak eljátszik a gondolattal, aztán pedig a gondolat lábra kap, útra kell, és önállósítja magát. Így jár az olvasó Heidi Klummal, akivel majdnem találkozik az elbeszélő, volna neki egy lehetősége, bár nem tudja, ki is volna ez a Heidi Klumm, akiről egy telefonbeszélgetés alkalmával szerez tudomást. A magyar olvasónak a könyv nem köti az orrára a későbbiekben sem, hogy ki is ez az ettől kezdve már újra és újra felbukkanó szereplő, aki a lehetőségek honából átlép a könyv terébe, és E. P. utazásának részesévé válik. (Az interneten rákerestem, és kiderült, hogy az elsődlegesen német, de tágabban uniós és észak-amerikai olvasó számára aligha lehetnek itt tartós kételyek, mármint Heidi Klumm identitását illetően, lévén szupermodell.) A könyv harmadik fejezetében az E. P. által a repülőn olvasott (gyaníthatóan nem magas irodalmi termékben) hír adja tudtuk, hogy Heidinnek megszületett a gyereke. Tehát ez a szál is elkötetett az utazás végére, sóhaj és megkönnyebbülés. Vagyis attól ért véget az utazás, hogy az elbeszélő lenullázza az elbeszélés szövegszerűségéből kimutató szálait. A foci és a fociról való beszéd a beszéd végével záródik le. Előbb az elbeszélés, aztán a foci. Foci tehát nincs, csak a róla szóló beszéd. Q. e. d.

Az utazás a tények fikciója volna? – tegyük fel a nagyképű, ám alamuszi kérdést –, olyan, amely elmosza a határt a tény és reprezentációja, vagyis analógiája szerint a foci, illetve a fociról való beszéd között? A nosztalgikus avagy (más, avíttabb fogalomhasználat szerint) érzelmes utazás tudva lévén az utazás fikciója. Az utazás ebben az esetben a nyelv otthontalanságát, a nyelvben létező ember otthontalanságát reprezentálja. A fociról való beszéd az utazás tere ebben a könyvben. A szereplők kitalált személyek, a múlt, mint E. P. egykori NDK-s vendégfocizása, utólagosan rekonstruált történet. Tehát fikció. Az utazás fiktív szereplőket léptet elő, akiket szembesíti az utazó emlékeivel. Az utólagosság a focinak is lételeme, ahhoz hasonlóan, ahogy a meccsek is a szurkolók rekonstruáló elbeszélésében kapnak létet. A foci sem a pályán, hanem a tudatban játszódik le, hasonlóan a könyv által bejárt úthoz, hiszen mindig van valami megkésetttség az utazás (és a foci) illetve az írás között. Általában az utazó már indulása előtt tudja, hogy mit keres, mit fog megtekinteni. Vannak céljai, amelyekhez hozzáigazítja a kényszerű kö-

rülményeket. Utazás közben pedig nem az idő telik, hanem a nyelv mozog. Lassú mozgás, elmeél, ironia. Meg egyéb ilyen posztmodern cuccok. Q. e. d.

Aztán ott van a könyv alkalmi jellege, amely miatt dialógust kell, hogy kezdeményezzen az irodalom iránt másfelől (drukker, német, nyugati, bélyeggyűjtő, etc.) érdeklődő olvasóval is. Ennek jegyében a foci mint az identitás kérdése kerül terítékre. A foci mint a német identitás kérdése, hogy pontosítsuk a némiképp kényszerűen akadémiakusnak tűnő felvetést. Mert hogy a német is annyira összetett lényegiség, hogy még a foci sem képes kellőképp leegyszerűsíteni, amely pedig épp a (többségében maszkulin) identitások kohójaként tudja elmorzsolni a férfiemberekben felhalmozódó kételyeket önmaguk és a világ közé ékelt részének megértése kapcsán. A focinosztalgia kapcsán felmerülő kérdés pedig magyarul eké-ként hangzik: „mi a német?” Ennek a grammatikai sémának magyarul elég nagy kontextusa van, és oly annyira összecsomósodott, hogy még Nagy Sándor (kulturális kontextusfüggő megjegyzés, ugyanis egykori szakszervezeti vezető, majd posztszocialista politikus, aki egyéni csúcstól állított fel az elvesztett képviselői választások tekintetében) sem tudná egyetlen csapással átvágni. A magyarul hangzó irodalmi szöveg azonban, ha azt a kérdést feszegeti, hogy mi a német, azt az olvasó nyilván csakis úgy sajátíthatja át, hogy mi a magyar? De legalábbis, hogy mi nem a magyar? A kérdés összefüggései Babits & tsai óta nagyot változott, miközben a retrójellegű megközelítések fölött is eljárt az idő. A globalizáció szellemében adható válasz erre, hogy tehát ami nem magyar, az a kínai, ebben a kontextusban nem tűnik elégséges magyaráztatnak. Q. e. d.

A könyv kénytelen szembesülni azzal a helyzettel, és ez irodalmi teljesítményét is elkerülhetetlenül sajátos, korlátozó játéktérbe kényszeríti, hogy az elbeszélő házájában a foci (mint olyan) megszűnt létezni. Ebben a filozófiai megszorítással teljes megfogalmazásban tehát, vagyis a dolog lényegisége, létalapja, identikus léte számolódott fel. Stadionok vannak, egyesületek is, játékosok, bírók, labda is szép számmal akad, de a foci maga távozott. Mintha azt kiáltaná, sikítaná a könyv, nem minden irodalmi mintától mentesen, hogy meghalt a nagy Pán, a nagy Pán halott. Vagyis hogy a foci halott, tehát az elbeszélő identitása (mit ér az elbeszélő, mit a szerző, mit a kiöregedett focista etc., ha magyar...) tűnik kétségesnek, különösen annak fényében szemlélve, ami a foci (emléke, elbeszélhetősége, kulturális kód volta) volna? Szép, fanyar, az unióba csöppent '89 utáni kelet(közép)-európai nosztalgiája a könyv a foci ürügyén. A nosztalgia nosztalgiája tehát. Egyszerre búcsú és várakozás. Egy kelet(közép)-európai a nyelvvel szemben vélhetően bizalmatlanabb. Ezért hajlamos arra, hogy átadja magát a focinak. Az emlékezetnek. A nosztalgiának. És aztán a regény csapdájába esik, mert a foci, akárcsak a létezés, nyelvi probléma. Q. e. d. *(Magvető)*

BORBÉLY SZILÁRD